

Бальоха А.С. Природознавча компетентність майбутнього вчителя початкової школи у системі освітніх трансформаційних процесів // Формування професійної компетентності кадрового потенціалу дошкільної та початкової освіти у системі трансформаційних процесів: [колективна монографія] / за загал. ред. Л.Є. Петухової. – Херсон: Видавництво ХНТУ, 2018. – С. 27-35.

Бальоха Альона

викладач кафедри природничо-математичних

дисциплін та логопедії, аспірант

ПРИРОДОЗНАВЧА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У СИСТЕМІ ОСВІТНІХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

***Анотація.** У статті розкрито проблему формування природознавчої компетентності майбутніх учителів початкової школи. Визначено суть та обґрунтовано зміст природознавчої компетентності на основі теоретичного аналізу досліджень вчених-методистів.*

***Ключові слова:** компетенція, компетентність, майбутній вчитель початкових класів, природознавча компетентність.*

Кардинальні зміни в освіті, пов'язані з її реформуванням, ставлять високі вимоги до особистості вчителя, зокрема вчителя початкових класів. Результати наукових пошуків дають нам підстави стверджувати, що сьогодні в освіті актуальності набуває не набуття готових знань, умінь і навичок майбутнім вчителем, а вміння користуватися ними для вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, компетенцій [2, с. 45-46]. Саме тому, думки

багатьох учених та науковців і досі зосереджені на визначенні змісту та умов формування компетентного фахівця.

Компетентність майбутнього вчителя, як зазначає Л. Петухова, не вичерпується вузькопрофесійними рамками. Рівноправними виступають такі змістові складові компетентностей учителя, як креативність мислення, здатність до аналізу, потреба в самовдосконаленні, практичних умінь і знань. Тобто, вони акумулюють в собі інтеграцію досвіду, теоретичних знань, практичних умінь і значущих для учителя особистих якостей [8, с. 12].

Реалізація ефективної підготовки майбутніх вчителів початкових класів з природничої галузі, передбачає відповідність освітнього процесу та середовища в закладах вищої освіти Державному стандарту та навчальним програмам з природознавства [1, с. 274].

У межах імплементації Нової української школи, реформування початкової ланки освіти з вересня 2018 року, змінено Державний стандарт та підходи до викладання природознавства в початковій школі [10, с. 24]. Тому, сьогодні одними із важливих стають питання базової та методичної підготовки майбутніх вчителів початкової школи до вирішення завдань, які входять до освітньої галузі «Природознавство», актуальності набуває формування його природознавчої компетентності.

Сучасні дослідники приділяють значну увагу різним аспектам професійної підготовки майбутнього вчителя. Серед них система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів (Н.Дем'яненко, О.Пономарьова, Л.Хомич); формування творчої особистості вчителя в процесі вузівської професійної підготовки (Т.Волобуєва, П.Гончарук, П.Перепелиця, В.Рибалка, Ю.Трофімов, А.Дусавицький, Д.Іванова, Н.Кічук, С.Сисоєва); теоретико-методичні основи підготовки вчителів у педагогічних закладах освіти (Н.Воскрисенська, С.Гончаренко, А.Линенко, Н.Максименко, Б.Шиян); формування естетико-екологічної освіти вчителя (М.Бойчева, Д.Мельник, Г.Тарасенко, О.Федій, М.Швед, З.Шевців); педагогічна технологія формування

гуманістично-професійних якостей майбутніх фахівців (В.Зінкевічус, Н.Сушик); формування готовності вчителя до дослідницької педагогічної діяльності (С.Балашова, В.Борисов, С.Кучеренко). Проблемою фахової підготовки студентів сучасними засобами навчання займалися В. Биков, Н. Воропай, М. Жалдак, Ю. Жук, В. Ізвозчиков, Е. Карпова, О. Коваль, В. Коткова, В. Монахова, Н. Морзе, Л. Петухова, О. Співаковський.

Безпосередньо питанням формування природознавчої компетентності майбутнього вчителя початкових класів присвячено роботи Т. Байбари, Н. Бібік, О. Біди, А. Бродовської, М. Галатюк, К. Гуз, В. Ільченко, Ю. Лінник, С. Науменко, С. Собакар, П. Завітаєва, Н. Коваль, Г. Ковальчук, М. Коновальчук, Л. Нарочної, М. Скаткіна та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, які розкривають проблему професійної підготовки фахівців, питання формування у них природознавчої компетентності залишається малодослідженим і потребує всебічного обґрунтування, що забезпечить підвищення рівня професіоналізму та компетентності вчителів і відповідатиме новим соціальним та освітнім вимогам.

Чимало науковців, серед яких Н. Бібік, Г. Ковальчук, С. Мартиненко, вважають, що набуття людиною знань, умінь і навичок, спрямованих на вдосконалення їхньої професійної компетентності, сприяє інтелектуальному й культурному розвитку особистості, формуванню в неї здатності швидко реагувати на запити часу [1, с. 45-51].

Ось чому важливим є спочатку усвідомлення понять «компетентність» та «компетенція», а також розуміння, які саме компетенції включає природознавча компетентність і які умови сприятимуть їх ефективному формуванню.

Загалом же в науковій практиці спостерігається нерозрізнення семантичних відмінностей між термінами «компетенція» та «компетентність». Це спричиняється, зокрема, невиразним розмежуванням їх тлумачень у багатьох словниках. Однак фахові джерела показують нам тенденцію до

обмеження терміна «компетенція», що зводиться до значення кола повноважень [9, с. 276]. Компетентність же залишається ширшим за значенням поняттям, яке включає в себе обізнаність, поінформованість, широту інтелекту, професійну підготовленість.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «компетенція» подається у двох значеннях:

- добра обізнаність із чим-небудь;
- коло повноважень якої-небудь організації, установи та особи [3, с. 856].

Аналіз визначень поняття «компетенція» дозволяє тлумачити її в різних контекстах, зокрема як зазначає А. Хуторський це є сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), які є заданими до відповідного кола предметів і процесів та необхідними для якісної продуктивної дії по відношенню до них, тобто компетенцію розуміють як задану вимогу, норму освітньої підготовки студентів [5, с. 47]; Н. Бібік стверджує, що «компетенція» виступає соціально закріпленим освітнім результатом, оскільки компетенції можуть бути виведені як реальні вимоги до засвоєння сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлень з певної галузі знань, якостей особистості, яка діє в соціумі [2, с. 46]; Н. Гаврик розкриває її як коло питань, за якими характеризують певну особистісну якість [3, с. 139].

Розкриваючи сутність поелементного аналізу, більшість вчених стверджують, що компетенції – це інтегрована особистісно-діяльнісна категорія, яка формується під час навчання в результаті поєднання початкового особистого досвіду, знань, способів діяльності, вмінь, навичок, особистісних цінностей та здатності їх застосування в процесі продуктивної діяльності стосовно кола предметів та процесів певної галузі людської діяльності [9, с. 277].

Компетенція, на відміну від компетентності як особистісного утворення, є відчуженою від суб'єкта, наперед заданою соціальною нормою освітньої

підготовки учня, вчителя, іншого спеціаліста, яка необхідна для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері. Результатом набуття компетенцій є компетентність, яка передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності. Компетенції виводяться як реальні вимоги до засвоєння учнями сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлення до певної галузі, якостей особистості, яка діє в певному соціумі. Вони втілені в Державних стандартах освіти, в програмах, критеріях навчальних досягнень тощо. Ознакою компетенцій є їх специфічний предметний або загальнопредметний характер, що дає змогу визначити пріоритетні сфери формування (освітні галузі, навчальні предмети, змістові лінії) [9, с. 278].

З метою конкретизації окремих компетентностей і компетенцій у Державному стандарті початкової загальної освіти уточнено, що компетентність – це набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці, а компетенція розглядається як суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини [10, с. 95].

Українські вчені також по-різному тлумачать поняття «компетентність». Найбільшого поширення у вітчизняній науковій літературі набуло визначення компетентності як сукупності знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію [9, с. 38].

З розробок різних науковців, на нашу думку, заслуговують на увагу тлумачення А. Маркової та Н. Кузьміної. Так, у своїх дослідженнях А. Маркова характеризує зміст компетентності фахівця процесуальними та результативними показниками і визначає його компетентність як здатність та готовність виконувати особисту професійну діяльність. Під «компетентністю» учена вважає поєднання здатності та готовності до професійної діяльності [6, с. 25], тоді як А. Михайличенко наголошує на тому,

що поняття «компетентність» є ширшим від поняття «кваліфікація». Воно означає не тільки професійні знання, навички та досвід у певній спеціальності, а й ставлення до справи, здатність ефективно використовувати знання й уміння, а також особистісні якості для досягнення необхідного результату на конкретному робочому місці в даній робочій ситуації. Компетентність - це реальна здатність досягти мети чи результату, тоді як кваліфікація є лише потенційною здатністю виконувати завдання певної професійної діяльності [7, с. 46-47].

Діяльність людини, зокрема й засвоєння будь-яких знань, умінь і навичок, складається з конкретних дій, операцій, що їх виконує людина. Виконуючи ці дії, розмірковуючи над їх виконанням, усвідомлюючи потребу в них та оцінюючи їх важливість для себе або для суспільства, людина тим самим розвиває компетентність у тій чи іншій життєвій сфері. Якщо сфера життя, у якій людина відчуває себе здатною ефективно функціонувати (тобто є компетентною), є достатньо широкою, йдеться про так звані «ключові» чи життєві компетентності [3, с. 246-247]. Якщо ж компетентність поширюється на вузьку сферу, наприклад, у рамках певної наукової дисципліни, то можна говорити про предметну чи галузеву компетентність, складовою якої є природознавча компетентність.

На основі сказаного можемо зазначити, що професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи, а саме, формування у них природознавчої компетентності, не може здійснюватися без урахування завдань природничої освітньої галузі (Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти під керівництвом Савченко О.Я.) [10, с. 190]

Основна мета природничої галузі - формування компетентностей в галузі природничих наук, техніки і технологій, екологічної та інших ключових компетентностей шляхом опанування знань, умінь і способів діяльності, розвитку здібностей, які забезпечують успішну взаємодію з природою, формування основи наукового світогляду і критичного мислення, становлення

відповідальної, безпечної і природоохоронної поведінки здобувачів освіти у навколишньому світі на основі усвідомлення принципів сталого розвитку [10, с. 95].

Підсумовуючи вище сказане, під поняттям «природознавча компетентність» будемо розуміти особистісне утворення майбутнього вчителя, що характеризує здатність розв'язувати доступні соціально й особистісно значущі практичні та пізнавальні проблемні задачі, пов'язані з реальними об'єктами природи у сфері відносин «людина – природа» [9, с. 277].

Формування природознавчої компетентності майбутнього вчителя здійснюється в процесі вивчення курсів «Основи природознавства з методикою: Методика навчання природознавства», «Екологія», «Основи природознавства: землезнавство», «Основи валеології».

В процесі практичної підготовки до педагогічної діяльності майбутні вчителі початкової школи повинні оволодіти наступними компетенціями, а отже **знати**:

- об'єкт, предмет методики навчання природознавства у початкових класах;
- структуру і методи методичного дослідження;
- структуру процесу навчання, зміст його основних компонентів;
- загальну сутність педагогічних цілей навчання природознавства у початкових класах; загальний спосіб їхнього визначення у конкретних педагогічних ситуаціях;
- функції, структуру, провідний компонент змісту навчального предмета;
- види знань з природознавства та форми оволодіння ними молодшими школярами: уявлення, поняття; об'єктивні умови їхнього розвитку і формування;
- групи умінь (предметні, розумові, раціональної навчальної діяльності), закономірності та рівні їхнього засвоєння;

- класифікацію засобів наочності, дидактичні цілі, та вимоги до методики їхнього використання у процесі навчання природознавства;
- зміст підручників та навчальних посібників з природознавства, їхню структуру, принципи добору змісту, вимоги до методики використання;
- загально-дидактичну та конкретно-методичну сутність методу навчання, його структуру;
- оптимальну класифікацію методів для організації процесу навчання природознавства у початкових класах;
- сутність методів навчання природознавства, критерії вибору кожного із них та методику реалізації в конкретних педагогічних ситуаціях;
- сутність поняття «форма організації процесу навчання», види форм організації процесу навчання природознавства у початкових класах;
- типи уроків з природознавства, їхня макроструктура; фактори, що зумовлюють варіативність макроструктури уроків;
- особливості методики організації та проведення всіх етапів у структурі різних типів уроків природознавства;
- зміст позаурочної та позакласної роботи з природознавства; види, вимоги до методики організації і проведення;
- вимоги до методики організації різних видів навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів з природознавства; індивідуальної, групової, фронтальної;
- значення та види оцінювання навчальних досягнень молодших школярів у процесі навчання природознавства;
- значення та місце краєзнавчого куточка, куточка живої природи, географічного майданчика, навчально-дослідної ділянки у системі вивчення природознавства в початкових класах;
- форми організації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів;

- методи організації урочної, позаурочної та позакласної роботи з природознавства в краєзнавчому куточку, куточку живої природи, на географічному майданчику та навчально-дослідній ділянці.

Вміти:

- визначати конкретні педагогічні (освітні, розвивальні, виховні) цілі у реальних педагогічних ситуаціях (конкретних уроків, позаурочних та позакласних занять);

- визначати дидактичні цілі та відповідні задачі в їхній об'єктивно зумовленій послідовності у структурі конкретних процесів навчання природознавства;

- визначати функції, структуру, провідний компонент змісту природознавства у початкових класах; конкретизовані структурні компоненти предметного та процесуального змісту природознавства;

- виділяти у певній частині змісту природознавства елементи знань, якими оволодівають молодші школярі;

- складати структурнологічні схеми певного обсягу предметного змісту природознавства;

- виділяти уміння всіх груп (предметні, розумові, раціональної навчально-пізнавальної діяльності), управляти об'єктивно зумовленим процесом їхнього формування;

- розрізняти засоби наочності, які використовують у процесі навчання природознавства;

- обґрунтовувати ефективність вибору засобів наочності у процесі навчання природознавства;

- виготовляти дидактичні матеріали та ідеальні моделі, що пояснюють явища природи, організовувати екологічну діяльність учнів початкових класів;

- аналізувати зміст підручників та навчальних посібників, ефективно використовувати з різними дидактичними цілями;
- обґрунтовувати класифікацію методів навчання природознавства;
- вибирати оптимальні методи навчання з метою ефективного досягнення дидактичних цілей у конкретних педагогічних ситуаціях цілісного процесу навчання природознавства;
- встановлювати взаємозв'язки між різними формами організації процесу навчання природознавства у початкових класах;
- визначати макроструктуру уроку у конкретних педагогічних ситуаціях, його тип; розробляти методику організації та проведення уроків природознавства всіх типів; написати їхні детальні конспекти;
- визначати тему, цілі, зміст та структуру різних видів позаурочної і позакласної роботи з природознавства та розробляти ефективну методику їхньої організації та проведення;
- організовувати індивідуальну, групову та фронтальну діяльність молодших школярів у процесі навчання природознавства;
- оцінювати навчальні досягнення молодших школярів з природознавства;
- створювати краєзнавчий куточок, куточок живої природи, географічний майданчик, навчально-дослідну ділянку для вивчення природознавства у початкових класах [9, с. 278-279].

Вищесказане дає нам можливість виділити наступні компоненти підготовки майбутнього вчителя початкової школи:

Когнітивні компетенції:

- наявність високого рівня знань про природу, декларативного (наукові теорії, поняття, факти, закони та ін.) і процедурного змісту (знання методів, принципів і прийомів пізнання), теоретичних основ методики організації навчально-виховного процесу з викладання природничої галузі початкової

школи, сучасних досягнень методики навчання природничим наукам з урахуванням перспективного досвіду їх викладання у навчальних закладах різних типів;

- здатність самостійно опановувати нові знання, критично оцінювати набутий досвід з позицій освітніх досягнень методики початкової освіти;

- здатність до розробки власних шляхів викладання природничої освітньої галузі в початковій школі, здатність до оволодіння науковим мисленням у галузі природничих наук, уміння спостерігати й аналізувати, висувати гіпотези для вирішення спірних питань, виконувати дослідницьку роботу, аналізувати наукову роботу.

Методологічні компетенції:

- здатність до здійснення процесу навчання учнів початкової школи на основі наявних вмінь, навичок, настанов, емоційного ставлення у відповідності до суспільних вимог і цінностей;

- здатність до організації дослідницької діяльності учнів початкової школи в процесі опанування природничої освітньої галузі.

Технологічні компетенції:

здатність до оптимального використання інноваційних педагогічних технологій на уроках природознавства;

здатність до обрання та створення необхідних для підтримки навчального процесу ІТ-засобів [4, с. 193].

Реалізація даних завдань, що сприяють формуванню природознавчої компетентності, вимагає удосконалення системи підготовки майбутніх вчителів. Досвід роботи свідчить, що осучаснення навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах може відбуватися лише за тієї умови, коли ведеться постійний цілеспрямований пошук і застосовується певний комплекс засад, спроможних забезпечити ефективність і високу якість підготовки фахівців відповідно до вимог сьогодення.

Висновки. Таким чином переконуємося, що підготовка майбутнього вчителя повинна відповідати сучасним вимогам початкової освіти.

Компетентнісний підхід передбачає оволодіння майбутнім вчителем початкової школи системою знань і практичних умінь та навичок, спрямованої на організацію та керування процесом навчання природознавства та формування природознавчої компетентності молодших школярів. А від так, важливим є сформованість природознавчої компетентності у самих вчителів, яка передбачає особистісне утворення майбутнього вчителя, що характеризує здатність розв'язувати доступні соціально й особистісно значущі практичні та пізнавальні проблемні задачі, пов'язані з реальними об'єктами природи у сфері відносин «людина – природа».

Саме питанню щодо формування природознавчої компетентності вчителів у системі підготовки до професійної роботи будуть присвячені наші подальші дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бальоха А.С. Проблема формування природознавчої компетентності майбутнього вчителя початкових класів // Педагогічні науки : [збірник наукових праць]. Херсон: ХДУ, 2014. – Вип. 65. – С. 274-279.
2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід : рефлексивний аналіз застосування / Надія Михайлівна Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К., 2004. – С. 45–51.
3. Біда О. А. Підготовка майбутніх вчителів до здійснення природознавчої освіти у початковій школі : Теоретико-методичні засади : [монографія] / О.А. Біда. – К. : Науковий світ, 2002. – 322 с.
4. Борисенко Н.М., Бальоха А.С. Педагогічні умови формування природознавчої компетентності майбутнього вчителя початкової школи Чисте місто. Чиста ріка. Чиста планета : [збірник матеріалів VII Міжнародного екологічного форуму]. – Херсон: ХТПП, 2018. – 191-196.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад, і гол. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.
6. Маркова А. К. Психологические критерии и ступени профессиональности учителя / А. К. Маркова // Педагогика. – 1995. – №6. – С. 24-27.
7. Михайличенко А.М. Навчання на основі компетентнісного стандарту / А.М. Михайличенко // Новий колегіум. – 2001. – № 3. – С. 46-50.
8. Петухова Л. Є., Співаковський О. В. Актуальні питання формування інформатичних компетентностей майбутніх учителів початкових класів // Компютер у школі та сім'я. №1 (89). – 2011. – С. 7-11.
9. Професійна освіта: навч. посіб. [уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред Н.Г. Ничкало]. – К.: Вища шк., 2000. – 325 с.

10. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: початкова школа : іншомовна освіта + Державний стандарт початкової освіти. – К. : ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР+», 2018. - 80 с.